

SELANİK İSTANBUL'A KARŞI

SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE İTTİHATÇILAR

1908-1909

II

NECMETTİN
ALKAN

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN METODUNA DAİR

İnsanoğlunun geçmişteki macerasını konu edinen tarih, sosyal bilimlerin âdeta omurgasını teşkil ediyor. Bu dallarda yapılan araştırmalar için yoğun bir hammadde katkısı sağlıyor. Bunlar, tarih ilminin ortaya koyduğu birikim üzerine kendi çalışmalarını bina ediyorlar. Fakat tarihçinin çalışmaları, sadece geçmişe ait bilgilerin derlenmesi veya basit bir arkeoloji ameliyesi anlamına gelmiyor. Tarihçi, elde ettiği bulguları ve ortaya koyduğu olguları sadece başkaları tarafından işlensin diye ham olarak bırakmıyor.

Araştırma neticesinde ulaştığı bilgileri, tarihçi ilk önce mümkün olabildiğince geniş bir bakış açısıyla işleyerek değerlendirir. Yeri geldiğinde bir siyaset bilimcinin, iktisatçının, felsefecinin ve sosyoloğun; genel anlamda sosyal bilimcinin bakış açısıyla elindeki malzemeler eşliğinde konusunu ele almaya gayret eder. Genel bir sosyal bilim kültürü ve bakış açısıyla icra edilen tarih araştırması neticesinde o karmaşık ve birbirine geçmiş gibi görünen hâdiseler yumağından oluşan tarihî süreç, daha iyi anlaşılabilir bir hâle gelir. Yani tarihçi aynı zamanda elde ettiği materyali işleyen kuyumcu gibidir. Tarihçilerin bu ilk işlemlerinin

ardından diğer sosyal bilimciler devreye girerek, kendi alanlarına göre bunları tekrar ele alabilir ve daha özel değerlendirmelerde bulunabilirler. Bütün bu süreçlerin neticesinde geçmişteki insan faaliyetlerine bir anlam verilebilir veya kazandırılabilir.

Nitekim Kuhn, vurgulanmak istenen bu hususa destek vermesine tarihin, “*yalnızca bir zaman dizimi ve anlatı deposu olarak*” görülmemesi gerektiğinin altını çiziyor.¹ Burada tarihin sadece kronoloji ve olay merkezli olarak algılanması ve bunun bir yansıması olarak icra edilmesine çok haklı bir eleştiri getiriyor. Bu türde salt bir kronoloji ve anlatım yığını olarak icra edilen tarihçilik yüzeyseldir; sığolmakla birlikte geçmişte yaşanan gelişmeleri aynı zamanda tek boyuta indirgemedir.

Tarihçi, hâl-i hazırda içinde bulunduğu “şimdiki zaman”dan mümkün olduğunca sıyrılıp, araştırdığı konunun geçtiği döneme, geçmişin “şimdiki zaman”a giderek onu o günkü şartlarda tahayyül ve tasavvur etmelidir. Buna bir şekilde “tarihsel empati” yapma da denilebilir. Böyle bir empatinin sağlıklı yapılabilmesi için ilgili olay mutlaka merkeze yerleştirilerek gelişmeler zihnen birebir yaşanmalı, hayal edilmelidir. Bu, tarihçiliğin birinci aşamasıdır. İkincisi, tarihçinin ele aldığı konuyu daha iyi anlayabilmesi için merkeze yerleştirdiği olayı ortaya çıkaran bir önceki gelişmeleri de dikkate alması gayretidir. Bunun için olayın geçtiği zaman diliminden, bunun müsebbibi olarak görülmesi gereken bir önceki hâdiselerin geçtiği sürece de bakmalıdır. Çünkü her hâdiseye bir önceki dönemde cereyan eden bazı gelişmelerin bir sonucudur. Böylece ele aldığı konuyla bir sonraki süreci; şimdiki ve hatta “gelecek zaman”da vuku bulabilecek hâdiseleri daha

1 Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Nilüfer Kuyaş (Ter.), İstanbul 2006, s. 71.

sağlıklı bir şekilde bütün hâlinde ele alma ve anlama fırsatı elde edebilir. Tarihçi, bu anlamda âdeta zamanlar arası seyahat eden bir gezgin gibidir.

Bu tespitleri, çalışmamız kapsamında ele aldığımız Sultan II. Abdülhamid ve İttihatçılar arasındaki ilişkiler ile 31 Mart Vakası'nın öncesi ve sonrasıyla şöyle somutlandırılabilir: Resmî olarak 24 Temmuz 1908 tarihinde gerçekleşen Meşrûtiyet'in yeniden ilanının ardından başlayan sürecin neden olduğu gelişmeler, 31 Mart Vakası'nın patlak vermesine yol açar. 31 Mart'ın sebebiyet verdiği neticeler ise ardından meydana gelen bölgesel isyanlar, Balkan Fâciası, Bâbîâlî Baskını, Birinci Dünya Savaşı mağlubiyeti ve en sonunda ise Osmanlı'nın tasfiye edilmesine kadar sürecek olan bir dizi hâdiselere zemin hazırlamıştır. Bütün bu süreç böylesi bir bütünsellik içinde kurgulanabilir.

KONUNUN TAKDİMİ VE CEVABI ARANAN SORULAR

Tarihi hâdiseler, asla bir nedenden dolayı cereyan etmez ve aynı şekilde tek sebep merkezli olarak da açıklanamazlar. En basit olaydan, en karmaşık hâdiseye kadar bütün gelişmeler bir dizi nedenlerin bir araya gelmesi ve belli mayalanmanın neticesinde oluşurlar. Fakat bu nedenler arasında bazıları, etki bakımından diğerlerine nazaran ön plana çıkabilir. Bu şekilde önemli kabul edilen bazı nedenler tercihen çalışmanın merkezine yerleştirilse de bunu tetikleyen diğerlerinin de göz ardı edilmemesi gerek. Kaldı ki önemli diye addedilen ve bütün dikkatlerin yoğunlaştığı bir neden, başkası için önemsiz olabilir; ona ikinci, üçüncü ve hatta çok daha gerilerde rol verilebilir. Bu türde sıralamanın tamamen tarihi sürecin okunması, algılanması ve yorumlanmasıyla alakalı bir tercihtir. Bundan dolayı aynı konu hakkında birden fazla araştırma yapılabilir. Bu bağlamda tarih araştırmalarında

işlenmiş ve tamamlanmış konu söz konusu olamaz. Tarihsel olgular ve olaylar, her zaman ve zeminde tekrar ele alınarak, yeni bir kurgu içinde okuyuculara takdim edilebilir. Yeter ki tarihçiler bunları ele alma cesaretini gösterebilsinler.

Bu tespit 31 Mart Vakası için de fazlasıyla geçerlidir. 31 Mart, birçok nedenin bir araya gelmesiyle belli bir süreçte şekillenen toplumsal mayalanmanın neticesinde patlak vermiştir. Bundan dolayı gerek doğrudan bu mevzu hakkında yapılan araştırmalarda ve gerekse bununla alakalı yan konularla ilgili çalışmalarda çok farklı 31 Mart Vakası tasvirleri veya resimleri ortaya konulabiliyor. Böylesine yakın bir zaman diliminde cereyan eden bu hâdisenin farklı şekillerde algılanmasının nedenlerinin, genel itibarıyla konuyu ele alan tarihçilerin masasının üzerindeki kaynakların durumuyla, siyasi eğilimleriyle ve içinde bulunulan zaman dili-mindeki algı farklılıklarıyla alakalıdır.

Mevcut araştırmalara bakıldığında, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren şekillenen “resmî tarih” söylemi etrafında tarih kurgusunu tercih edenlerin bu vakayı, “dış” ve “iç” mihrakların da iş birliği neticesinde cereyan eden “irtica” olayı şeklinde ağırlıklı olarak ele aldıkları görülüyor. Böylesi bir bakış açısıyla yaptıkları araştırmalarla vardıkları sonuç nettir: 31 Mart Vakası, Meşrûtiyet karşısında mutlakî yönetimi arzulayan saray, “gerici” çevreler ve bazı dış mihraklar tarafından meşrûti yönetim aleyhinde çıkarılan karşı isyandır. Bu çevreler el ele vererek, 1908 Jön Türk İhtilali’yle elde edilen kazanımları ortadan kaldırarak Sultan II. Abdülhamid’in “gerici” ve “despotik mutlakî” yönetimini tekrar tesis etmek istediler. Bu yaklaşıma göre, 31 Mart’ın nedenleri genel olarak bunlardır. Gerisi fazla bir önemi olmayan teferruattır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllardan takriben 1970-1980’li yıllara kadar geçerli olan genel görüş bu yöndedir.

Buna karşın milliyetçi ve islâmî görüş ekseninde tarihçilik yapanlar, tam tersine bunun “irtica” hareketi olmadığına inanıyorlar. Bunlara göre, 1908 İhtilali’nin ardından İttihatçıların keyfî siyasetlerine karşı tepki gösterenler, yeni iktidar sahiplerinin sosyal ve siyasi bazı uygulamalarından dolayı mağdur olan farklı kesimler ve İttihatçı muhalifleri isyanın patlak vermesinde rol oynarlar. Bu görüş sahiplerinin birinci gruptakilere karşı bir tepki ve savunma içgüdüsüyle hareket ettikleri ifade edilebilir. Bu yaklaşımın Türkiye’nin geçirmiş olduğu siyasi ve sosyal değişime paralel bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Böylece genelde Osmanlı Devleti ve özelde ise Sultan II. Abdülhamid hakkında farklı görüşlerin gündeme gelmesine paralel olarak, 31 Mart Vakası’na yaklaşımlar da farklılaşmaya başlar.

Bunların yanı sıra bu iki görüşün ortasında bir yerde duran ve hâdiseyi, yaşanan zaman diliminin sosyal, psikolojik, iktisadi ve siyasi nedenlerinden dolayı patlak veren toplumsal tepki olarak ele alanlar da var. Bu yaklaşım, daha ziyade son yıllarda yapılan akademik çalışmalar bağlamında gündeme getiriliyor.

31 Mart Vakası hakkındaki algı farklılıklarına rağmen ilgili çalışmaların hiçbirinde bu süreçte cereyan eden bazı gelişmeler ve karşı hamleler o günkü Osmanlı hukuk sistemi açısından değerlendirilmiyor. Özellikle de Hareket Ordusu’nun yapısı ve seferi, Meclis-i Millî’nin meşrûluğu, Meclis-i Mebûsan’ın Sultan II. Abdülhamid’i hal’ etme kararını alması ve meclisin bu kritik toplantısında subayların da bulunması gibi hususlar hiçbir zaman gündeme getirilmiyor.

Bu üç görüş dikkate alındığında açıklanması gereken önemli bir mesele karşımıza çıkıyor: Bunlardan hangisi 31 Mart Vakası’nın gerçeğe yakın resmidir? Böyle bir soruya verilmesi gereken ilk cevap, hiç şüphesiz bu üç bakıştan her birinin aslında

kendi kurgusu içinde doğru olabileceğidir. Bir olay ve üç doğru eğilim çelişkili gibi görülebilir, fakat durum gerçekte böyle değil. Bu misalde olduğu gibi her tarihî olay veya olgunun ele alınmasında ilgili araştırmacıların kendi bilgi birikimleri, algıları ve dünya görüşleri etkili olur. Bu şekilde geçmişte yaşanan bir olay, yıllar sonra araştırmacı tarafından ele alınıp, elindeki verilere göre yeniden kurgulanarak kaleme alınabilir. Burada araştırmacıyı sınırlayan, çalışmasının muhtevasını belirleyen veya şekillendiren iki önemli faktör söz konusudur: Bunlardan birincisini araştırması neticesinde ulaşabildiği malzemeler, ikincisini ise konuyu kaleme alırken dolaylı yönde devreye girerek kendisini bir şekilde yönlendiren kişiliği ve zihin dünyasıdır.

Tarihçi, araştırmasını belli bir kapsama sahip birinci el ve ikinci el kaynaklar üzerine inşa eder. Yaptığı araştırma kapsamında ulaşabildiği çeşitli vesikaları bir süzgeçten geçirerek değerlendirir. Ardından kendi zihin dünyasında bunu kurgulayarak ve yazıya geçirerek çalışmasını ortaya çıkarır. Bu bazen ön kabullerinden hareketle hedefli belge toplama ve ardından yeniden kurgulama şeklinde olabiliyor. Bu şekilde hareket eden tarihçi, aslında kendi fikrî yapısına göre kafasında şekillenen kurguyu destekler mahiyette bir sonuç ortaya çıkarma eğilimindedir.

Tarih araştırmalarında, çalışmanın hazırlık aşamasında ve zihinsel olarak kurgulamasında ciddi zorluklarla karşılaşılabilir. Hazırlık safhasındaki temel zorluk, ilgili konu hakkındaki kaynakların eksik kalmasıdır. Hiçbir araştırma, her şeyiyle toplanmış ve tamamlanmış kaynaklar yumağı üzerine bina edilemez; bir şeyler mutlaka eksik kalabilir. Tarihçiler, bu eksikliğin farkında olarak mevcut olanlardan hareket ederek o boşlukları kendi zihinlerinde tamamlarlar.

Araştırmacının asıl zorluğu, hem çalışmasını kaleme alırken hem de eksik malzemelerini tamamlarken, kendi tarih bilgi birikimi ve dünya görüşünden hareket etmesidir. Burada tarihçinin dikkatli olması gerekir. Yaptığı çalışmaları, kendi dünya görüşünü veya siyasi fikirlerini haklı göstermek için bir araç olarak görürse birtakım tahrifatları yapması kaçınılmaz olur. Bunun için azami dikkat elzemdır. Burada tarihçi mutlak anlamda objektif olmalıdır gibi bir iddiada bulunulmuyor. Zira başta tarih olmak üzere hammadde insan ve insanın hâl ve hareketleri olan bütün sosyal bilimlerde mutlak bir objektiflik söz konusu olamaz.

Sonuç itibarıyla geçmiş yıllarda yaşayan insanların yapıp ettiklerini, sonraki bir zaman diliminde var olan ve hâl-i hazırda yaşayan bir araştırmacı ele alıyor. Bu araştırmacı; bir kültür, medeniyet havzası ve küresel modern dünyanın bir araya gelmesiyle oluşan bir sentezin ürünüdür. Yaptığı çalışmalarda şöyle veya böyle bu üç olgunun etkisinde kalabiliyor. Bundan kaçamaz. Burada yapılması gereken şey, bu etkinin mümkün olabildiği kadarıyla azaltılması; tarafgir davranılmasına engel olmasına gayret edilmesi ve “pür hakikat” adına azamî ölçüde dikkat gösterilmesidir. Bu şekilde hareket edildiğinde, mümkün olabildiğince önemli bir kesimin evet diyebileceği iddialı bir çalışma ancak ortaya konulabilir.

Dile getirilen mikro (fart olarak tarihçi) ve makro (çalışmanın yapıldığı sıradaki toplumsal ve siyasi) düzeydeki faktörler, 31 Mart Vakası misâlinde olduğu gibi bir hâdise hakkındaki algı farklılıklarına veya farklı tarih okumalarına neden olabiliyor. Bunun üzerine bir de eldeki araştırma malzemelerinin eksikliği ve çeşitliliği eklenirse bu durum daha da belirginleşebiliyor.

Her çalışmada olduğu gibi bunda da cevabı aranan sorular tespit edilmek istendiğinde üç temel sual üzerinde durula bilir:

Yakın tarihimizin en karmaşık olaylarından biri olan 31 Mart Hâdisesi'nin patlak vermesi nasıl bir tarihî sürecin ve mirasın neticesinde oldu?

Vakanın nedenleri nelerdir?

Bu süreç niçin böylesine bir sonuca sebebiyet verdi?

31 Mart Vakası'nın nedenlerini tespit edebilmek için olayın öncesinden başlanarak o karmaşık sürece çok yönlü bakılmalıdır. 1908 Jön Türk İhtilali öncesindeki gelişmeler, 1908 İhtilali sırasında yaşananlar, ihtilalin devlet ve toplum üzerindeki etkileri gibi üç farklı süreçte cereyan eden bir dizi gelişmeye genel hatlarıyla temas edilmelidir. İşte bu üçlü bakış açısı, daha gerçekçi bir 31 Mart resmi ancak verebilir.

Gündeme getirilen ilgili sorulara üç aşamalı bir kurgu ekseninde cevap aranıyor: Birinci aşamada kronolojik olarak mümkün mertebe gerilere giderek, Osmanlı tarihinin genel akışı ve bunun bu süreci nasıl şekillendirdiği tespit ediliyor. Zira bu süreç daha sonraları patlak verecek 31 Mart Vakası'nın hem nedenlerini hem de aktörlerini doğurur. Birinci aşama bilinmeden hâdisenin nedenleri ve çerçevesi yeterince anlaşılamaz. Bu bağlamda birinci aşama, aslında ilgili gelişmelerin bağrından çıktığı münbit bir tarla gibidir. Dolayısıyla konu bütünlüğünün sağlanabilmesi ve bazı önemli noktaların tespit edilebilmesi için bu sürece mutlaka temas edilmelidir.

İkinci aşamada ise çerçevesi çizilen bu sürecin sonucu olarak 31 Mart Hâdisesi'nin patlak vermesinde doğrudan etkili olan nedenler ortaya koyuluyor. Bunlar, çalışmadaki ikinci ana başlığın muhtevasını teşkil ediyor. Üçüncü ve son aşamada ise ikinci ikincisinde tezahür eden bazı gelişmeler ve nedenler gereğince patlak veren 31 Mart Vakası'nda cereyan eden tarihî olaylar an-

latılıyor. Bu şekilde çalışma, en başından olayların bizzat cereyan ettiği zaman dilimine kadar üç aşamalı veya katmanlı bir kurgu eksenine oturtuluyor.

Elinizdeki çalışmanın belirtilmesi gereken diğer bir özelliği ise 31 Mart Vakası sürecinde cereyan eden bazı gelişmelerin Osmanlı hukuk sistemine göre problemli olduğunun ilk defa gündeme getirilmesidir. Nitekim aşağıdaki sayfalarda da görüleceği gibi herhangi bir resmî belge olmadan bazı komutanların inisiyatifile oluşturulan Hareket Ordusu'nun başşehirdeki askerî isyanı bastırmak iddiasıyla İstanbul üzerine yürümesi yasal olmayan bir durumdur. Daha açık bir ifadeyle, aslında isyanı bastırmak iddiasıyla ortaya çıkan yeni bir askerî isyan ve darbedir. Meclis-i Mebûsan açık olduğu hâlde İstanbul'u terk eden mebûsların Yeşilköy'de bir araya gelerek teşkil ettikleri Meclis-i Millî de yasal olmayan bir oluşumdur. İlgili bölümde de teferruatlı bir şekilde anlatıldığı üzere Meşrûiyet açısından tartışmalı olan böylesi bir oluşumun aldığı kararlar da aynı şekilde yasal değildir. Bir başka mesele ise Meclis-i Mebûsan'ın Sultan II. Abdülhamid'in hal' kararını almasıdır. Kanûn-ı Esâsî böyle bir yetkiyi Meclis-i Mebûsan'a vermediği hâlde meclisin bunu kendi uhdesine alarak hareket etmesi de aynı şekilde Osmanlı anayasasına göre yasal olmayan bir durumdur. Ayrıca Meclis-i Mebûsan'ın bu kritik toplantısında çok sayıda subayın mecliste hazır bulunması da sıkıntılıdır. Bütün bunlar, fiilî durumdan istifade edilerek yapılan yasal olmayan askerî bir operasyona meşru bir kılıf bulmaya matuf hamleler olarak değerlendirilebilir.

Bu şekilde ortada ciddi meşrûiyet sorunları ve tartışmaları olduğu hâlde ilgili kaynaklardan sadece iki hatıratta bunlardan bir iki tanesine yüzeysel olarak atıfta bulunuluyor. Araştırma eserlerinde ise bu tür tartışmalar kesinlikle gündeme getirilmiyor.

Bütün bunlara, bilgi ve yorum olarak ilk defa ciddi bir şekilde bu çalışmada temas ediliyor.

İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR

31 Mart Vakası hakkında doğrudan yapılan çalışmaların sayısı aslında azımsanmayacak kadar fazladır. Başta hatıralar olmak üzere akademisyenlerin ve popüler tarihçilerin telif eserleriyle konu hakkında zengin bir kaynakça oluşmuş durumda. Önemlilerinin tespitine geçmeden önce, bunların 31 Mart'ın muhtevası ve nedenleri hakkında öne sürülen ortak düşünceleri hatırlatmak istiyoruz.

Hatıralarda ve mevcut araştırmalarda ekseriyetle dile getirilen genel değerlendirme, bu vakanın meşrûî yönetim karşısı bir “irtica hareketi” olduğu şeklindedir. İrtica hareketinin merkezinde ise hocalar ve medrese talebelerinin baştan çıkardığı çavuşlar ile askerler yer alıyor. Sultan II. Abdülhamid ve adamlarının mutlakî yönetimi yeniden getirmek için bu isyanı organize ettikleri iddiası ikinci görüş olarak gündeme getiriliyor. İttihatçı karşıtlarından Ahrar taraftarlarının kışkırtması neticesinde hareketin patlak verdiği de diğer bir kanaattir. Dördüncü görüş ise muhaliflerini sindirmek için İttihatçıların bizzat kendilerinin böyle bir olayı tezgâhladıkları şeklindedir. Dış mihrakların, içerideki iş birlikçileriyle birlikte bu hâdiseyi çıkardıkları iddiası, son görüşü teşkil ediyor. Bütün bu iddialar, ilgili çalışmalarda ya tek tek ya da birlikte işleniyor.

Çalışmada Osmanlı, Alman ve Amerikan birinci el kaynaklarına müracaat edildi. Ayrıca iki devletin dışişleri bakanlıklarının yayınladıkları belgeler tarandı. İngiltere, Hollanda ve Avusturya Dışişleri Bakanlıklarının olaylarla doğrudan alakalı belgelerini yayınlayan üç önemli çalışmadan istifade edildi. Böylece hâdiselere

bir şekilde şahitlik eden beş önemli devletin diplomatlarının bu olaylara yaklaşımları tespit edilmeye çalışıldı.

Birinci el kaynaklardan arşiv vesikaları dışında döneme ışık tutan dönemi birebir yaşayan veya hâdiselere şahit olan şahısların hatıralarına da başvuruldu. Gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahrar Fırkası mensupları ve gerekse bunların dışında kalan tarafsız diye adlandırılabilir zevâtın kaleme aldıkları hatıralar ilgili gelişmeler hakkında çelişkili olsa da önemli bilgiler veriyor. Aslında bu tür çelişkilerde dahi konumuz açısından önemli ipuçları saklıdır. Çalışmanın ilerleyen sayfalarında bu tür farklı iddiaları karşılaştırarak bazı yorumlarda ve değerlendirmelerde bulunuluyor. Bu bağlamda her üç gruptan hatıralarına ulaşabildiğimiz şahısların anlattıklarından fazlasıyla istifade edildi.

Bunlardan Jön Türk Hareketi'ne mensup Yunus Nâdi'nin *İhtilal ve İnkılâb-ı Osmani*'si döneme ışık tutan önemli eserlerden biridir. Jön Türkler arasında önemli bir yere sahip olan Süleyman Kâni İrtem'in tefrika hâlinde telif ettiği hatıraları toplayıp yayınlayan Kocahanoğlu'nun *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu: Abdülhamid'in Selanik Sürgünü* adlı eseri hâkeza ehemmiyetlidir. Ayrıca Hüseyin Cahid Yalçın, İsmet İnönü ve Ahmed Emin Yalman gibi şahısların hatıralarına da müracaat edildi.

Jön Türkler ve İttihatçılar dışında şahısların eserleri de önemlidir. Bunlar arasında Sultan II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkâtibi olan Ali Cevat Bey gelişmeler hakkında önemli bilgiler veriyor. Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin ilgili kitabı ve diğer eserleri, konu açısından oldukça zengin bir muhtevaya sahiptir. Bunların dışında Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Mizancı Murad Bey, Mehmed Selahaddin ve İsmail Kemal Bey gibi pek çok şahsın hatıratına ulaşılarak bunların gelişmeler hakkındaki bilgileri ve yorumları tespit edilmeye çalışılıyor.

Bunların yanı sıra dönemin gazeteleri de önemlidir. Özellikle de *Tanin*, *Yeni Asır*, *Volkan*, *Takvim-i Vekâyi* ve *Beyânü'l-Hak* gibi gazete ve dergilerine de müracaat edildi. Bu gazetelerin seçilmesinin nedeni ise *Tanin*'in İttihatçı taraftarı olması, *Volkan*'ın bu hâdisenin baş aktörlerinden olan Derviş Vahdetî tarafından yayınlanmasıdır. Alman ve Almanca yayın yapan Yahudi matbuatının yanı sıra Avusturya basın örgütleri de tarandı.

Konu kapsamında araştırılan ikinci el kaynaklar bağlamında belirtilmesi gereken ilk eser, Danişmend'in *31 Mart Vakası* isimli çalışmasıdır. Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu tarafından kendisine verilen arşiv vesikalarına dayanarak telif ettiği bu eser önemlidir. Diğer çalışma Kutay'ın *31 Mart İhtilali'nde II. Abdülhamid* adlı eseridir. Kutay, bu kitabında istifade ettiği kaynakları belirtmese de döneme şahitlik etmiş olan birtakım kişilere dayanan bilgiler veriyor. Avcıoğlu'nun *31 Mart'ta Yabancı Parmağı* kitabı bu konu hakkında yazılan diğer kitaptır. Bu çalışmasında, 31 Mart Vakası'nın patlak vermesinde yabancı devletlerin rolünü ele alıyor. Bu iki çalışma da irtica söylemi üzerinde duruyor.

Akademik camiadan zikredilmesi gereken çalışmalarında ilk sırada Akşin'in *Şariatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı* kitabı zikredilmelidir. Dönemin gazetelerine ve hatıralarına dayanarak kaleme aldığı bu kitabının ismi ile kendisinin yaptığı değerlendirmeler arasında çelişkiler bulunuyor. Bunlardan en dikkat çeken, kitabının ismi ile içeriğidir. Ayaklanmanın niteliklerinden bahsederken dinin ve Şariatın kullanıldığını belirten Akşin'in eserine *Şariatçı Bir Ayaklanma* ismini vermesi bir çelişkidir. Önemli akademik çalışmalardan biri olan Yıldız'ın, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı* adlı eseri dikkatleri çeken tezlerden biridir. Yüksek lisans tezi olarak yapılan bu çalışmada 31 Mart Vakası'nın tarihî gelişimi kronolojik olarak geniş bir şekilde ele alınıyor. Alkan'ın

İkinci Meşrûtiyet Devrinde Ordu ve Siyaset adlı çalışması da temas edilmesi gereken bir eserdir. Özellikle de isyanın nedenlerini izah ederken, ordu içinde değişen dengelerden bahsetmesi önemlidir.

31 Mart Vakası hakkında yazılan makaleler arasında en önemli sayılabileceklerden biri hiç şüphesiz Birinci'nin çalışmasıdır. "31 Mart Vakası'nın Bir Yorumu" adlı makalesi, hâdiseyi ele alma bakımından yukarıda adlarını zikrettiğimiz çalışmaların pek çoğundan daha zengin bir muhtevaya ve değerlendirmeye sahiptir. Özellikle de hâdisenin siyasi ve sosyal nedenlerini tespit etmesi bakımından önemlidir. Bunun dışında pek çok makaleden de istifade edildi.

Ayrıca Almanca ve İngilizce hatıralar ile araştırma eserleri de kullanıldı.

İlk sayfalarını okuyarak giriş yaptığınız bu çalışmada, özelinde 31 Mart Vakası ve genelinde ise 1908-1909 arasında cereyan eden siyasi, toplumsal, askerî ve diplomatik gelişmeler sosyal psikolojik yaklaşımla yerli ve yabancı birinci el ve ikinci kaynaklardan istifade edilerek farklı açılardan ele alınıyor.